

ΠΕΝΘΟΣ, ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΣΩΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ

CLAUDE SMADJA

Συμπόσιο ΕΨΣΕ, Αθήνα, Μάιος 2013

Στο δοκίμιό του «Πένθος και Μελαγχολία» που συνέγραψε το 1915, ο Freud αφοσιώνεται σε μία συγκριτική μελέτη μελαγχολίας και πένθους. Θεωρεί το συναίσθημα του πένθους ως το φυσιολογικό πρότυπο της μελαγχολίας. Εκκινώντας από αυτήν τη βάση, ο Freud θα αναλύσει, από την μεταψυχολογική οπτική, την εργασία της μελαγχολίας και θα τη συγκρίνει με την εργασία του πένθους, υπολογίζοντας τις αποκλίσεις και προσδιορίζοντας τις διαφορές. Αλλά, «οι παράγοντες, που προκαλούν τις δύο εργασίες και προέρχονται από τις ασκούμενες δράσεις της ζωής, μοιάζουν όσο τουλάχιστον είναι διαφανείς. Το πένθος είναι, κανονικά, η αντίδραση στην απώλεια ενός αγαπημένου προσώπου ή μιας αφηρημένης έννοιας που λαμβάνει τη θέση του, όπως η πατρίδα, η ελευθερία, ένα ιδανικό κ.λ.π. Υπό την επίδραση των ίδιων δράσεων, σε πολλά άτομα εμφανίζεται στη θέση του πένθους η μελαγχολία, πράγμα που μας κάνει να υποψιαζόμαστε μία νοσηρή προδιάθεση». Ιδού, λοιπόν, πώς πένθος και μελαγχολία εμφανίζονται ως δύο απαντήσεις, η μία φυσιολογική και η άλλη παθολογική, σε μία κοινή κατάσταση, αυτήν της απώλειας ενός αντικειμένου. Η ψυχαναλυτική εμπειρία που έχουν αποκτήσει οι ψυχοσωματιστές, με τη θεραπεία σωματικά πασχόντων ασθενών, μας επιτρέπει να θεωρήσουμε μία τρίτη λύση, παθολογικής τάξεως, ως προς την απώλεια αντικειμένου, τη σωματοποίηση. Στηριζόμενος σε αυτή την καινούργια κλινική βάση, πρόκειται να διεξάγω μία συγκριτική μελέτη του πένθους, της μελαγχολίας και της σωματοποίησης και, πιο ιδιαίτερα, της μελαγχολίας και της σωματοποίησης στο μέτρο που αυτές οι δύο καταστάσεις αποτελούν δύο παθολογικές λύσεις, η πρώτη ψυχικής τάξης, η δεύτερη σωματικής τάξης, που, όμως, η τελευταία προβαίνει και συνδέεται με μία αδιαμφισβήτητα ψυχοπαθολογική κατάσταση.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, διεξήχθη μία έρευνα που αφορούσε στις σχέσεις ανάμεσα στην ψυχοσωματική οργάνωση και τον κίνδυνο καρκίνου του στήθους, έρευνα που διενεργήθηκε από το Ινστιτούτο Ψυχοσωματικής του Παρισιού, υπό τη διεύθυνση του Pierre Marty, σε συνεργασία με την ογκολογική κλινική του Νοσοκομείου Paul Brousse, υπό τη διεύθυνση του Claude Jasmin. Τα αποτελέσματα της έρευνας ανέλυσε η Monique Lee, επιδημιολόγος του INSERM, η οποία συμπεραίνει: «μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι νευρώσεις του χαρακτήρα με αβέβαιη ή κακή ψυχικοποίηση αποτελούν έναν παράγοντα που συνδέεται με τον κίνδυνο καρκίνου του στήθους και ότι τρία άλλα χαρακτηριστικά στοιχεία συμπληρώνουν αυτήν την πληροφορία: ένα κυρίαρχο Εγώ-Ιδεώδες, οι παλιές απώλειες αντικειμένων ή οι πρόσφατες ανεπεξέργαστες απώλειες αντικειμένων». Αυτή η μελέτη υπογραμμίζει τη στατιστική σημαντικότητα της συσχέτισης μεταξύ μίας παλιάς, ή και πρόσφατης, απώλειας αντικειμένου και μίας σοβαρής σωματοποίησης. Εν τέλει, αυτή η μελέτη υπογραμμίζει την κανονικότητα της σχέσης ανάμεσα στην ελλιπή εργασία του πένθους, ίσως και ανύπαρκτης, και την ανάπτυξη μιας σοβαρής σωματοποίησης.

Στην πραγματικότητα δεν εκπλησσόμαστε με αυτήν τη συσχέτιση μεταξύ μιας καθόλου ή πτωχά επεξεργασμένης απώλειας αντικειμένου και της εμφάνισης μιας σωματοποίησης, διότι ξαναβρίσκουμε συχνά-πυκνά την ακόλουθη σειρά διαδικασιών: ένα τραυματικό αποδιοργανωτικό γεγονός ακολουθείται από μία λανθάνουσα ασυμπτωματική περίοδο, περισσότερο ή λιγότερο μακρά, η οποία χαρακτηρίζεται από μία ψυχική σιωπή, έπειτα εμφανίζονται οι πρώτες βιολογικές ενδείξεις της αρρώστιας και τέλος η κλινική της έκφραση. Στο έργο του, «Η ψυχοσωματική τάξη» (1980), ο Pierre Marty αναφερόμενος στην πολλαπλότητα των αποδιοργανωτικών γεγονότων γράφει: «για να τονίσουμε την αιτιολογική άποψη, είναι δελεαστικό να κάνουμε μία καταγραφή των τραυματισμών που αποδιοργανώνουν το ψυχικό όργανο, ένας μεγάλος αριθμός των οποίων μπορεί να θεωρηθεί υπό το πρίσμα της καθαρής απώλειας αντικειμένου και του ανεπεξέργαστου πένθους. Το εγχείρημα, όμως, είναι δύσκολο λόγω της σύνδεσης, της

συνάφειας που υπάρχει ανάμεσα στο τραυματικό γεγονός και τη δομική οργάνωση του υποκειμένου, κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να είναι αδύνατο το ένα να θεωρηθεί ανεξάρτητα από το άλλο, καθώς ο τραυματισμός καταλαμβάνει τις ανεπαρκείς ζώνες άμυνας των ατομικών παλινδρομήσεων». Σ' ένα μη δημοσιευμένο κείμενο της ίδιας χρονιάς, ο Pierre Marty διευκρινίζει τον οικονομικό ορισμό του τραυματισμού στο πεδίο της ψυχοσωματικής: «στην ψυχοσωματική, το ξεπέραςμα των δυνατοτήτων προσαρμογής αντιστοιχεί στην έννοια του τραυματισμού. Ο τραυματισμός ορίζεται ως το τελικό αποδιοργανωτικό αποτέλεσμα πάνω στο ψυχικό και στο σωματικό όργανο. Οι τραυματικές καταστάσεις έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό το γεγονός ότι διαρρηγνύουν την συνέχεια μιας ορισμένης ψυχοσυναισθηματικής κατάστασης του ατόμου, εξαιτίας της απώλειας (πραγματικής ή φανταστικής) ενός αντικειμένου, μιας λειτουργίας ή μιας συναισθηματικά επενδεδυμένης σχέσης. Από την οικονομική άποψη, οι τραυματικές καταστάσεις, όποιες κι αν είναι οι φαινομενικές καταβολές τους, (εξωτερικά γεγονότα ή νέες, φυσιολογικές ή παθολογικές, εσωτερικές προδιαθέσεις), προκαλούν είτε μία εισροή ενστικτωδών (ενορμητικών στο επίπεδο του ψυχικού οργάνου) διεγέρσεων, είτε μια πτώση του ποσοστού των διεγέρσεων ή ένα συνδυασμό και των δύο φαινομένων. Έτσι, οι τραυματισμοί κινδυνεύουν να αποδιοργανώσουν τα λειτουργικά όργανα τα οποία προσβάλλουν, η δε αποδιοργάνωση θα έχει την τάση να επεκτείνεται (με μία έννοια τελείως αντίστροφη από εκείνη της ανάπτυξης), όσο δε συναντά ένα σύστημα ικανό να την περιορίσει. Κατά κανόνα, οι τραυματισμοί προσβάλλουν, κατά πρώτον, το ψυχικό όργανο που αναζητά να διαπραγματευτεί μέσα στον ίδιο του τον εαυτό την ποικιλία των διεγέρσεων που αυτό προκαλεί. Με αυτόν τον τρόπο, το ψυχικό όργανο μπορεί να μπλοκάρει, να φράσσει και να μετριάξει, ή και όχι, τις αποδιοργανωτικές κινήσεις πριν αυτές φτάσουν στο σωματικό επίπεδο». Αυτά τα κλινικά και οικονομικά δεδομένα, από τις παρατηρήσεις των ψυχοσωματικών ασθενών, δικαιολογούν το γεγονός ότι μεταχειριζόμαστε τη σωματοποίηση ως μία παθολογική λύση άλλης τάξεως, στην

περίπτωση της απώλειας αντικειμένου, σε σύγκριση με τη μελαγχολία.

Τα κύρια κλινικά χαρακτηριστικά της κατάστασης του πένθους και αυτά της μελαγχολίας, οδηγούν τον Freud να ανασύρει ένα πρώτο στρώμα αναπαραστατικών αναλυτικών στοιχείων που μας επιτρέπουν να προσανατολιστούμε στην μεταψυχολογική διαφοροποίηση μεταξύ των δύο καταστάσεων. Αυτός που πενθεί ξέρει σε γενικές γραμμές ποιόν έχασε και την αξία αυτού που έχασε. Μέσα του, η ποιότητα της συνείδησης συνδέεται με την απώλεια αντικειμένου. Αντιθέτως, στο μελαγχολικό «πιστεύουμε ότι πρέπει να επιμείνουμε στην υπόθεση μιας τέτοιας απώλειας, αλλά δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε καθαρά αυτό που έχει απωλεσθεί και έχουμε, ακόμα περισσότερο, το δικαίωμα να παραδεχθούμε ότι ούτε ο ασθενής μπορεί να αντιληφθεί συνειδητά αυτό που έχασε. Άλλωστε, θα μπορούσαμε επίσης να συναντήσουμε αυτήν την περίπτωση, ακόμα, και όταν ο ασθενής γνωρίζει την απώλεια που προκάλεσε τη μελαγχολία και, όντως, ξέρει ποιόν έχασε αλλά όχι τί έχασε σε αυτό το πρόσωπο. Έτσι, θα μας υποδείκνυε να αποδώσουμε τη μελαγχολία, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σε μία απώλεια αντικειμένου εκτός συνείδησης, σε αντίθεση με το πένθος στο οποίο τίποτα από ό,τι αφορά την απώλεια δεν είναι ασυνείδητο». Μία πρώτη διαχωριστική γραμμή ξεχωρίζει λοιπόν το πένθος από τη μελαγχολία αναφορικά με την τοπική διάσταση της απώλειας του αντικειμένου. Γιατί, λοιπόν, αυτή η ασυνείδητη διάσταση της απώλειας αντικειμένου στην μελαγχολία; Αυτή η ερώτηση μας οδηγεί συνειρμικά σε ένα άλλο ψυχικό φαινόμενο που βιώνεται μέσα στην ασυνείδητη διάσταση και με τρόπο εξίσου αινιγματικό: τον ηθικό μαζοχισμό ή ασυνείδητο συναίσθημα ενοχής ή ασυνείδητη ανάγκη για τιμωρία. Ο Freud θέτει το ερώτημα της ασυνείδητης διάστασης του ηθικού μαζοχισμού στο κείμενό του σχετικά με το «Οικονομικό πρόβλημα του μαζοχισμού» (1924). Εξηγεί την ασυνείδητη διάσταση του ηθικού μαζοχισμού επικαλούμενος τη διαδικασία της παλινδρόμησης μέσω της οποίας οι ερωτικές συνιστώσες του Οιδιποδείου συμπλέγματος επανασεξουαλικοποιούνται παλινδρομικά. Εάν εφαρμόσουμε στο φαινόμενο της ασυνείδητης διάστασης της απώλειας

αντικειμένου κατά τη μελαγχολία, την εξήγηση που δίνει ο Freud για την ασυνείδητη διάσταση του ηθικού μαζοχισμού, μπορούμε λοιπόν να καταλάβουμε ότι στη μελαγχολία, αυτό που κάνει την απώλεια αντικειμένου ασυνείδητη είναι το γεγονός ότι ολόκληρο το απωλεσθέν αντικείμενο ή μέρος αυτού έχει υποστεί μια διαδικασία παλινδρόμησης που το μετατρέπει σε ασυνείδητο. Θα δούμε, στη συνέχεια, ότι θα βρούμε αυτήν την υπόθεση δικαιολογημένη.

Δύο κλινικά χαρακτηριστικά συνδέουν το πένθος και τη μελαγχολία: η οδυνηρή διάθεση και η κατάργηση του ενδιαφέροντος για τον κόσμο. Βεβαίως, ο βαθμός του συναισθήματος της οδύνης και αυτός της έλλειψης ενδιαφέροντος για τον κόσμο ποικίλλει τόσο στην κατάσταση του πένθους όσο και στην μελαγχολία. Αυτά τα κλινικά χαρακτηριστικά είναι αμέσως κατανοητά στην κατάσταση του πένθους επειδή σε αυτό υπάρχει καθαρή συνείδηση του απωλεσθέντος αντικειμένου, ενώ είναι πολύ πιο αινιγματικά στην κατάσταση της μελαγχολίας λόγω του ότι το υποκείμενο δε γνωρίζει τί έχει απωλεσθεί.

Ένα τελευταίο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί το πένθος από τη μελαγχολία, οδηγεί, σύμφωνα με τον Freud, σε μία κατανόηση πιο γενική και πιο ολοκληρωμένη της εικόνας της μελαγχολίας: το συναίσθημα της αυτοεκτίμησης. Εάν η ποιότητα και το επίπεδό του δεν τροποποιούνται στον πένθουσα, αυτά στο μελαγχολικό υφίστανται μία μείωση και μία υπέρμετρη πτώχευση: «ο μελαγχολικός μας δείχνει ακόμα ένα πράγμα που λείπει στο πένθος, μία εκπληκτική μείωση της αίσθησης του Εγώ, μία τεράστια πτώχευση του Εγώ. Στο πένθος, ο κόσμος είναι φτωχός και άδειος, στη μελαγχολία γίνεται έτσι το ίδιο το Εγώ». Ένα γεγονός είναι άμεσα αξιοσημείωτο: το αίσθημα πτώχευσης του Εγώ του μελαγχολικού συνοδεύεται από ένα θετικό, από οικονομικής άποψης, αντιστάθμισμα, το οποίο εκφράζεται μέσω των αυτομομφών και των ύβρεων που απευθύνονται στον εαυτό του. Ανακεφαλαιώνοντας, παρατηρούμε ότι το αίσθημα πτώχευσης του Εγώ συνδέεται με μια σειρά μαζοχιστικών εκδηλώσεων. Έτσι, αυτό που διαφοροποιεί και ξεχωρίζει το πένθος από τη μελαγχολία είναι η φύση της απώλειας: αντικειμενοτρόπος στον

πενθούντα, ναρκισσιστική στο μελαγχολικό. Ίδού, ο πρώτος μεγάλος μεταψυχολογικός διαχωρισμός μεταξύ πένθους και μελαγχολίας. Και ο Freud λέει περιληπτικά: «κατ' αναλογία με το πένθος, θα έπρεπε να συμπεράνουμε ότι αυτός (ο μελαγχολικός) είχε υποστεί μία απώλεια ως προς το αντικείμενο. Αυτό που προκύπτει από τα λεγόμενά του, είναι μία απώλεια ως προς το Εγώ του».

Η κατάσταση της σοβαρής σωματικής ασθένειας προηγείται και συνοδεύεται από μία ψυχική κατάσταση αρκετά τυπική, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται μία ιδιαίτερης ποιότητας κατάθλιψη, η θεμελιώδης κατάθλιψη. Ο P. Marty την όρισε το 1966 ως εξής: «η ψυχοσωματική κατάθλιψη, την οποία πολλές φορές ονόμαζα κατάθλιψη χωρίς αντικείμενο, τελικά, θα μπορούσε να ονομαστεί καλύτερα θεμελιώδης κατάθλιψη, αφού συνιστά την ίδια την ουσία της κατάθλιψης, δηλαδή την πτώση του επιπέδου του λιβιδινικού τόνου χωρίς κανένα θετικό οικονομικό αντιστάθμισμα». Η θεμελιώδης κατάθλιψη βασίζεται σε δύο προτάσεις: αυτή της πτώσης του λιβιδινικού τόνου και αυτήν της απουσίας ενός θετικού αντισταθμίματος. Στο ίδιο κείμενο, ο P. Marty διορθώνει αυτόν τον πρώτο ορισμό με την εξής διευκρίνιση: «η κατάθλιψη είναι εμφανής όπως την αποκάλυψε η ψυχαναλυτική επαφή και όπως την επιβεβαιώνει το αναμνηστικό ιστορικό. Έγκειται στη σημαντική πτώση του επιπέδου του λιβιδινικού τόνου, αντικειμενοτρόπου και ναρκισσιστικού συνάμα». Η λιβιδινική αποεπένδυση είναι συγχρόνως αντικειμενοτρόπος και ναρκισσιστική. Αφορά συγχρόνως τα αντικείμενα του κόσμου, τα εσωτερικά αντικείμενα ή αναπαραστάσεις και το Εγώ. «Η θεμελιώδης κατάθλιψη εμφανίζεται ως μία εξαφάνιση της λίμπιντο, τόσο της ναρκισσιστικής όσο και της αντικειμενοτρόπου και αυτό χωρίς οικονομικό αντιστάθμισμα άλλο από το λειτουργικό κατακερματισμό». Κατανοούμε εδώ ότι η απουσία θετικού οικονομικού αντισταθμίματος ισοδυναμεί με τον λειτουργικό κατακερματισμό, δηλαδή με την κατάσταση αποδιοργάνωσης όλων των λειτουργιών, τόσο των ψυχικών όσο και των σωματικών: «βρίσκουμε λοιπόν ήδη, πολύ καθαρά αποτυπωμένο, ένα μείζον στοιχείο, δηλαδή την εξάλειψη κύριων λειτουργιών σε όλη την κλίμακα της ψυχικής

δυναμικής. Εννοώ την ταύτιση, την ενδοβολή, την προβολή, τη μετάθεση, την συμπύκνωση, τους συνειρμούς ιδεών και, περαιτέρω, την αποφασιστική εξάλειψη της ονειρικής και φαντασιωτικής ζωής». Θα συνοψίσουμε τον ορισμό της θεμελιώδους κατάθλιψης υπογραμμίζοντας τις δύο μείζονες πλευρές της, τη λιβιδινική αποεπένδυση του εγώ και την αρνητική συμπτωματολογία ως προς την ψυχική τάξη. Κατά συνέπεια, είναι αξιοπρόσεχτο ότι, συνήθως, στην σωματοποίηση, δε συναντούμε το συναίσθημα ψυχικής οδύνης, ούτε εμφανή κατάργηση του ενδιαφέροντος του ασθενή για τον κόσμο. Αυτά τα δύο κλινικά στοιχεία διαφοροποιούν την κατάσταση σωματοποίησης από τις καταστάσεις πένθους και μελαγχολίας.

Κατά αυτό το πρώτο μέρος της συγκριτικής κλινικής μελέτης μεταξύ των καταστάσεων του πένθους, της μελαγχολίας και της σωματοποίησης, ανακαλύψαμε ένα μείζον στοιχείο μεταψυχολογικής ανάλυσης, το οποίο από τη μια μεριά διαχωρίζει το πένθος από τις καταστάσεις της μελαγχολίας και της σωματοποίησης και από την άλλη μεριά, συνδέει τις καταστάσεις της μελαγχολίας και της σωματοποίησης: τη ναρκισσιστική αποεπένδυση. Μετά από αυτήν την πρώτη διαχωριστική γραμμή ανακαλύψαμε μια δεύτερη διαχωριστική γραμμή, ανάμεσα στις καταστάσεις της μελαγχολίας και της σωματοποίησης, οι οποίες προηγουμένως ήταν ενωμένες υπό το κράτος της ναρκισσιστικής απώλειας. Στη μελαγχολία η λιβιδινική αποεπένδυση του Εγώ συνδέεται με μία θετική συμπτωματολογία, λιβιδινικής τάξης ενώ στην κατάσταση της σωματοποίησης η λιβινική αποεπένδυση του Εγώ συνδέεται με μία συμπτωματολογία αρνητική, αυτοκαταστροφικής τάξης.

Η απώλεια του αντικειμένου αντιπροσωπεύει μία κατάσταση, μεγαλύτερου ή μικρότερου κινδύνου, για το Εγώ και απαιτεί, από αυτό, μία ψυχική εργασία με σκοπό την κυριαρχία επί των διεγέρσεων, που παράγονται από την κατάσταση της απώλειας, και την επιστροφή στην ατομική ψυχοσωματική ομοιόσταση. Η εργασία του πένθους είναι το σύνολο των ψυχικών διαδικασιών που οδηγούν στη αποκατάσταση της ψυχικής οικονομίας και στην καινούργια διαθεσιμότητα του Εγώ προς τα αντικείμενα του. Ως εκ τούτου συνιστά το πρότυπο της εργασίας της

κυριαρχίας του Εγώ, με την οποία ο Freud θα συγκρίνει την εργασία της μελαγχολίας. Η κύρια εργασία με την οποία το Εγώ βρίσκεται αντιμέτωπο στο πένθος είναι η αποσύνδεση της λίμπιντο από το απωλεσθέν αντικείμενο. Αυτή η εργασία αποσύνδεσης, η εργασία του πένθους, εξαρτάται κάθε φορά από την ποιότητα της ψυχικής οργάνωσης του πενθούντος, από τη δύναμη και τη διαφοροποίηση των ναρκισσιστικών επενδύσεων και των επενδύσεων αντικειμένου και, κατά ένα γενικό τρόπο, από τη σταθερότητα των διαδικασιών της ενορμητικής διαπλοκής του έρωτα και της αυτοκαταστροφής κατά τις κινήσεις επένδυσης εντός του Εγώ. «Το φυσιολογικό είναι η διατήρηση της κυριαρχίας του σεβασμού της πραγματικότητας. Αλλά το καθήκον το οποίο αναθέτει η πραγματικότητα δεν μπορεί να εκπληρωθεί αμέσως. Πράγματι, εκτελείται κατά γράμμα μέσω μεγάλης δαπάνης χρόνου και επενδυτικής ενέργειας, ενώ, παράλληλα, το απωλεσθέν αντικείμενο συνεχίζει να υπάρχει ψυχικά. Καθεμία από τις αναμνήσεις και τις προσδοκίες, μέσω των οποίων η λίμπιντο ήταν συνδεδεμένη με το αντικείμενο, ορίζεται μία προς μία, υπερεπενδύεται και, στη συνέχεια, από την καθεμία πραγματοποιείται η αποσύνδεση της λίμπιντο». Εδώ, θέλω να υπογραμμίσω τη θέση που επανακτά η ποσότητα της ενέργειας για επένδυση, στην εργασία του πένθους, επειδή αυτή η διαδικασία κατέχει πρωταρχική σημασία στη διαφοροποίηση της εργασίας του πένθους από την εργασία της μελαγχολίας και αυτήν της σωματοποίησης. Η περιγραφή της φυσιολογικής εργασίας του πένθους, που δίνει ο Freud, δεν αφήνει καμία αμφιβολία για τις υπάρχουσες σχέσεις μεταξύ της ποιότητας αυτής της εργασίας και του επιπέδου της ενέργειας επένδυσης που είναι παρούσα στο Εγώ. Μετά από ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο χρονικό διάστημα, η εργασία του πένθους καταλήγει σε μία ψυχική λύση, την οποία ο Freud ορίζει ως μία νέα θέση του Εγώ, ελεύθερη, χωρίς αναστολή, και ικανή για νέες επενδύσεις αντικειμένου. «Πάνω σε κάθε ανάμνηση και κατάσταση προσμονής, που δείχνουν την σύνδεση της λίμπιντο με το απωλεσθέν αντικείμενο, η πραγματικότητα τις παίρνει μία προς μία και εκφέρει την ετυμηγορία της, δηλαδή ότι το αντικείμενο δεν υπάρχει πια. Κατά κάποιον τρόπο, το Εγώ, από το σύνολο

των ναρκισσιστικών ικανοποιήσεων, αφήνεται να αποφασίσει μπροστά στο ερώτημα, εάν θέλει να μοιραστεί αυτό το πεπρωμένο ή να παραμείνει ζωντανό και να λύσει τη σύνδεσή του με το κατεστραμμένο αντικείμενο». Εν όψει της ολοκλήρωσης της εργασίας του πένθους, ο Freud επιμένει στο βάρος της ετυμηγορίας της πραγματικότητας και, βλέπουμε καθαρά ότι, αυτό που παίρνει την απόφαση για το εγώ να ξαναβρεθεί στη ζωή σε αντίθεση με το νεκρό αντικείμενο, είναι το σύνολο των ναρκισσιστικών ικανοποιήσεων. Έτσι, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τη λύση του πένθους ως μία λύση ναρκισσιστική.

Η εργασία της μελαγχολίας υποχρεώνει το Εγώ να έρθει αντιμέτωπο με δύο μεγάλους σκοπέλους της ψυχικής του οικονομίας: την ευθραυστότητα της ναρκισσιστικής του οργάνωσης και τη βιαιότητα του σαδισμού του. Συνεπώς, η λύση στην οποία καταλήγει η εργασία της μελαγχολίας για να απαντήσει στην απώλεια του αντικειμένου είναι μία λύση επώδυνη, η οποία εκτείνεται μέσα στον χρόνο. Αυτές οι δύο παράμετροι της ψυχικής οικονομίας του μελαγχολικού, η ναρκισσιστική οργάνωση και ο σαδισμός, απομακρύνουν την εργασία της μελαγχολίας από την εργασία του πένθους και την εγγράφουν μέσα σε ένα θεωρητικό σύμπαν συγγενές με αυτό που θεωρούμε στην εργασία της σωματοποίησης. Για τον Freud, η εργασία της μελαγχολίας θα πρέπει να καταλήξει στην ταύτιση του Εγώ με το απωλεσθέν αντικείμενο. Αυτή η κατάληξη αντιπροσωπεύει το αποτέλεσμα μιας μακριάς και επώδυνης εργασίας, κατά μεγάλο μέρος ασυνείδητης, αλλά κυρίως συνιστά μία επιτυχία της ψυχικής εργασίας στο μέτρο που αυτή έχει απαντήσει στην απώλεια του επενδεδυμένου αντικειμένου με την εσωτερική δόμηση ενός νέου αντικειμένου, το Εγώ μέσα στα νέα ενδύματα της ταύτισης. «Η επένδυση του αντικειμένου αποδείχθηκε μικρής αντίστασης, καταργήθηκε, ωστόσο η ελεύθερη λίμπιντο δεν μετατέθηκε σε ένα άλλο αντικείμενο αλλά επανήλθε στο Εγώ. Εκεί όμως δεν βρήκε μια οποιαδήποτε χρήση, αλλά χρησίμευσε για να εγκαθιδρύσει μία ταύτιση του Εγώ με το αντικείμενο που έχει εγκαταλειφθεί. Έτσι, η σκιά του αντικειμένου έπεσε πάνω στο Εγώ, το οποίο λοιπόν μπόρεσε να κριθεί από μία ιδιαίτερη αρχή, ως ένα

αντικείμενο, το παραμελημένο αντικείμενο». Από αυτήν την χαρακτηριστική κατάληξη της εργασίας της μελαγχολίας, μπορούμε να ανασύρουμε τρεις σημαντικές ιδέες: η πρώτη είναι ότι υπάρχει ένα νέο αντικείμενο. Είναι αναμφισβήτητο το πιο σημαντικό αποτέλεσμα σε οικονομικό επίπεδο. Η δεύτερη είναι ότι υπάρχουν σαδιστικές, καταστροφικές κινήσεις, αλλά το σημαντικό σημείο, εδώ, είναι ότι αυτές οι κινήσεις απευθύνονται σε ένα αντικείμενο. Η τρίτη ιδέα απορρέει από τις δύο προηγούμενες: εδώ, με τη λύση της εργασίας της μελαγχολίας, έχουμε να κάνουμε με μία ψυχική οργάνωση, μία οργάνωση που προσφέρει στις ενορμητικές κινήσεις και ιδίως στις κινήσεις καταστροφής μιαν αρένα, ένα τόπο, ένα σύστημα όπου αυτές οι κινήσεις μπορούν να αναπτυχθούν με έναν οργανωμένο τρόπο: το αντικείμενο. Ο Freud διευκρινίζει τη μία από τις πλευρές της οργάνωσης που ενδιαφέρει ιδιαίτερος τους ψυχοσωματιστές αναλυτές: «έχουμε εκθέσει αλλού την ιδέα ότι η ταύτιση είναι το προκαταρκτικό στάδιο της επιλογής αντικειμένου και ο πρώτος, αμφίθυμος στην έκφρασή του τρόπος, σύμφωνα με τον οποίο το Εγώ εκλέγει ένα αντικείμενο. Θα ήθελε να ενσωματώσει αυτό το αντικείμενο, μέσω της καταβρόχθισης, σύμφωνα με τη στοματική ή κανιβαλική φάση της ανάπτυξης της λίμπιντο». Αυτό που υπογραμμίζει ο Freud σε αυτό το κείμενο είναι η διπλή διάσταση της καθήλωσης και της παλινδρόμησης κατά την συγκρότηση της διαδικασίας της ταύτισης. Ο Abraham, τον οποίο ο Freud αναφέρει στο κείμενο του, επέμεινε στον ειδικό χαρακτήρα της στοματικής καθήλωσης στη γένεση της μελαγχολίας. Έχοντας προτείνει να διαιρέσουμε την πρωτόγονη στοματική φάση σε δύο διαδοχικά στάδια, ο Abraham γράφει: «το δευτερογενές στάδιο, το σαδιστικό-στοματικό, σημαίνει, λοιπόν, την έναρξη μιας αμφιθυμικής σύγκρουσης στη λιβιδινική ανάπτυξη του παιδιού, ενώ η προηγούμενη πρωτογενής περίοδος του θηλασμού θα μπορούσε να οριστεί ως προ-αμφιθυμική. Το στάδιο στο οποίο η λίμπιντο του μελαγχολικού παλινδρομεί, από τη στιγμή που θα χάσει το αντικείμενο, εμπεριέχει την αμφιθυμική σύγκρουση υπό την πλέον πρωτόγονη μορφή της και κατά συνέπεια την πιο απότομη και την πιο ωμή. Η λίμπιντο απειλεί το αντικείμενο με καταστροφή μέσω καταβρόχθισης» (1924).

Ο P. Marty απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στα συστήματα καθήλωσης–παλινδρόμησης στη θεωρία του για τις διαδικασίες σωματοποίησης. Η ύπαρξη στοματικών κανιβαλικών καθηλώσεων στην ψυχογένεση της μελαγχολίας συνιστά χωρίς καμιάν αμφιβολία έναν παράγοντα ψυχικής οργάνωσης στο μέτρο που αυτές οι καθηλώσεις επιτρέπουν στο μελαγχολικό να αναστείλει την κίνηση της αποδιοργάνωσης που αρχίζει με την απώλεια του αντικειμένου, ενώ την ίδια στιγμή υποχρεώνουν την ψυχική εργασία προς μία επανοργάνωση η οποία καταλήγει, όπως μόλις είδαμε, στην ταύτιση του Εγώ με το απωλεσθέν αντικείμενο. Ο Benno Rosenberg, στο δοκίμιό του, «Η εργασία της μελαγχολίας» (1986), απέδωσε στο ρόλο της ταύτισης κατά την εργασία της μελαγχολίας όλη την σημασία που της άξιζε: «αυτό που μας δείχνει η εργασία της μελαγχολίας είναι μία κατάσταση κατά την οποία η ταύτιση παραμένει η μόνη δυνατότητα επεξεργασίας. Από αυτήν την άποψη, η εργασία της μελαγχολίας είναι μια κρίσιμη εμπειρία κατά την οποία η ταύτιση είναι η μόνη επί το έργον, η μόνη ικανή να παράσχει μια διέξοδο στο Εγώ που στριμώχνεται ανάμεσα στην αδυναμία να αποεπενδύσει το αντικείμενο και στην αδυναμία να συνεχίζει να το επενδύει».

Ο Freud, έχοντας επιμελώς θεσπίσει το πρώτο προαπαιτούμενο για την εργασία της μελαγχολίας, «η παλινδρόμηση πηγαίνει από την επένδυση του αντικειμένου στη στοματική φάση της λίμπιντο που ανήκει ακόμα στο ναρκισσισμό», λαμβάνει την ίδια μέριμνα για να θεσπίσει το δεύτερο προαπαιτούμενο, την αμφιθυμική σύγκρουση που γεννιέται από την απώλεια του αντικειμένου: «δεν πρέπει να αμελούμε, μεταξύ των προαπαιτούμενων της μελαγχολίας, την αμφιθυμική σύγκρουση, άλλοτε πιο πραγματικής προέλευσης και άλλοτε πιο εγγενούς. Εάν η αγάπη για το αντικείμενο, η οποία δε μπορεί να εγκαταλειφθεί, ενώ αυτό καθαυτό το αντικείμενο έχει εγκαταλειφθεί καταφεύγει στη ναρκισσιστική ταύτιση, το μίσος ασκεί τη δράση του πάνω σ' αυτό το υποκατάστατο αντικείμενο καθυβρίζοντάς το, υποτιμώντας το, κάνοντάς το να υποφέρει και παίρνοντας από αυτήν την οδύνη το όφελος μιας σαδιστικής ικανοποίησης. Ο αυτοβασανισμός της μελαγχολίας, αναμφισβήτητα πλούσιος σε απόλαυση, σημαίνει, ακριβώς ότι

το αντίστοιχο φαινόμενο της καταναγκαστικής νεύρωσης, την ικανοποίηση των σαδιστικών τάσεων και του μίσους που απευθύνονται στο αντικείμενο και, πάνω σε αυτή την πορεία, υφίστανται την στροφή επί του ίδιου του εαυτού». Από αυτές τις γραμμές ο Freud μας δείχνει την ανάπτυξη και την διαμόρφωση ενός σαδομαζοχιστικού συστήματος που πρόκειται να αποτελέσει το υφάδι της εργασίας της μελαγχολίας. Πρέπει να επιμείνουμε, ακόμα μια φορά, στο γεγονός ότι το σαδομαζοχιστικό σύστημα δεν μπορεί να δειχθεί αποτελεσματικό παρά μόνον επειδή υπάρχει ένα αντικείμενο, το οποίο του επιτρέπει να αναπτυχθεί μέσα σε ένα οργανωμένο ψυχικό πλαίσιο, πλαίσιο που προσφέρει μια δίοδο για την διοχέτευση των καταστροφικών ενορμήσεων, δηλαδή τον σαδισμό.

Για να συνοψίσουμε την εργασία της μελαγχολίας, θα πρέπει κατ' αρχάς να πούμε ότι εκτυλίσσεται κατά μήκος ενός νήματος διαδικασιών. Το μεγαλύτερο και πιο σημαντικό μέρος αυτής της διαδικασίας κατά τον Freud είναι ασυνείδητο. Αντιστοιχεί «σε πλήθος μαχών, μίας προς μία, για το αντικείμενο, στις οποίες μίσος και αγάπη μάχονται το ένα την άλλη, το ένα για να αποσυνδέσει τη λίμπιντο από το αντικείμενο, η άλλη για να επικυρώσει αυτήν τη θέση της λίμπιντο ενάντια στην επίθεση. Ο Freud μας λέει ότι αυτές τις μάχες, μία προς μία, δε μπορούμε να τις τοποθετήσουμε σε κανένα άλλο σύστημα παρεκτός στο ασυνείδητο, στο βασίλειο των μνημονικών ιχνών των πραγμάτων (σε αντίθεση με τις επενδύσεις των λέξεων)». Μόνο σε ένα δεύτερο χρόνο η διαδικασία γίνεται συνειδητή, και ο Freud λέει ότι, παρουσιάζεται στη συνείδηση όπως μία σύγκρουση μεταξύ ενός μέρους του Εγώ και την κριτική αρχή». Σκέφτομαι ότι μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τη φροϋδική λύση της εργασίας της μελαγχολίας ως λύση μαζοχιστική. Ο Benno Rosenberg, στο κείμενό του που παρατέθηκε νωρίτερα, ερμηνεύει την κατάληξη της εργασίας της μελαγχολίας στο ίδιο πνεύμα, εντάσσοντας τη σαδομαζοχιστική εκπλήρωση μέσα σε ένα πιο γενικό πλαίσιο της εκ νέου ενορμητικής διαπλοκής του Έρωτα με τις καταστροφικές ενορμήσεις. «Λέγοντας ότι το θεμελιώδες σημείο που χαρακτηρίζει την εργασία της μελαγχολίας είναι η εκ νέου ενορμητική διαπλοκή, δεν κάνουμε

τίποτε άλλο από το να επαναλαμβάνουμε τη σημασία, που υπογραμμίσαμε, του περάσματος από τον αυτό-σαδισμό προς το μαζοχισμό, μια διαδικασία ισοδύναμη με την εκ νέου διαπλοκή των εννομήσεων». Βρίσκουμε εδώ, στη θέση του Benno Rosenberg, αυτήν την οικονομική-δυναμική δίοδο, την αναγκαία για το πέραςμα του σαδισμού, ο οποίος έχει υποστεί απόμιξη, στο μαζοχισμό, δηλαδή σε ένα σαδομαζοχιστικό σύστημα, και αυτή η δίοδος βασίζεται αναγκαστικά στην ύπαρξη ενός αντικειμένου.

Με την εργασία της σωματοποίησης κατεβαίνουμε πιο χαμηλά στην κλίμακα των ικανοτήτων του Εγώ για την κυριαρχία επί των διεγέρσεων. Χρησιμοποίησα την έκφραση, εργασία της σωματοποίησης σε αναλογία με αυτήν του πένθους και της μελαγχολίας, αλλά δεν είναι προφανές ότι αυτή η έκφραση είναι η αρμόζουσα για την ανάπτυξη μίας σωματικής ασθένειας στο μέτρο που έχουμε ξεπεράσει το εννοιολογικό όριο ανάμεσα στην τάξη των ψυχικών διαδικασιών και στην τάξη των σωματικών διαδικασιών. Ωστόσο, εάν θεωρήσουμε, όπως έκανα εγώ, τις διαδικασίες σωματοποίησης ως αλληλένδετες σημαδιακών ψυχικών γεγονότων, σκέφτομαι ότι δικαιούμαστε να μιλάμε για εργασία σωματοποίησης.

Εν τούτοις, το ερώτημα δεν έχει επιλυθεί στο σύνολό του καθώς η θεωρία απαιτεί να συμφιλιώσουμε την έννοια της αποδιοργάνωσης που οδηγεί σε μια σωματοποίηση με αυτήν μιας εργασίας που υποτίθεται ότι παράγει μία σωματοποίηση. Θα εξηγήσω αυτήν την προφανή αντίφαση αργότερα, καθώς θα αναπτύσσω το θέμα μου.

Γενικά, οι οικονομικές προϋποθέσεις, εξ αιτίας των οποίων η ψυχική λειτουργία ενός ασθενούς οδηγείται στην αποδιοργάνωση μέχρι του βαθμού της εμφάνισης μιας σωματοποίησης, πρέπει να αναζητηθούν στην πρώιμη ιστορία του ασθενούς. Αυτές, εγκαλούν, εν γένει, επώδυνα βιωμένες εμπειρίες που άφησαν μέσα στον ψυχισμό ανεξίτηλα ίχνη ναρκισσιστικών πληγών. Δεν είναι σπάνιο να βρίσκει κανείς στην ιστορία ενός μεγάλου αριθμού ασθενών τραυματικές εμπειρίες οι οποίες θυμίζουν εκείνες τις αναφορές του Ferenczi στο κείμενο του 1933 περί «της σύγχυσης γλωσσών μεταξύ των ενηλίκων και του παιδιού», και με αφετηρία εκείνες,

εγκαθίσταται στο εσωτερικό του Εγώ, μία ενδο-ναρκισσιστική σχάση που αποσκοπεί να αντιπαραθέσει στις διαδικασίες παλινδρόμησης μία διαδικασία «τραυματικής προόδου». Αναγνωρίζουμε σε αυτήν την, κατά Ferenczi, τραυματική πρόοδο, την έννοια της πρωιμότητας του Εγώ, όπως ορίστηκε από τον Michel Fain τη δεκαετία του 1990. Άλλες τραυματικές εμπειρίες, οι οποίες άφησαν ανεξίτηλα ίχνη στον ψυχισμό του ασθενούς θυμίζουν την έννοια της «εσωτερίκευσης του αρνητικού» που περιέγραψε ο André Green το 2010: «ο Freud ελαχιστοποίησε, χωρίς αμφιβολία, το ρόλο των εμπειριών που βιώθηκαν κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας και το ρόλο των ουλών που άφησαν στον ψυχισμό, συχνά για μία περίοδο πολύ μεγάλης διάρκειας μετά την επέλευση των γεγονότων που τις προκάλεσαν. Αυτές οι περιπτώσεις σημαδεύτηκαν από ψυχικά γεγονότα που προκάλεσαν περισσότερο ή λιγότερο αναπηρίες. Όταν η εξέλιξη πρόκειται να εγκαταστήσει για πάντα αυτές τις υπολειμματικές καταστάσεις που σημάδεψαν την οργάνωση του ψυχισμού, σκέπτομαι ότι παρακολουθούμε αυτό που προτείνω να ονομάσουμε η εσωτερίκευση του αρνητικού. Θέλω να πω ότι ο ψυχισμός έχει ενδοβάλλει αυτές τις πρώιμες αμυντικές αντιδράσεις ως ασυνείδητο τρόπο άμυνας, αλλοιώνοντας την ψυχική οργάνωση και εμποδίζοντας τη να αναπτυχθεί κατά τα συνήθη πρότυπα σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης. Για να το πούμε διαφορετικά, ο ψυχισμός διαφεύγει από πρότυπα συμπεριφοράς που υπαγορεύονται από θετικές εμπειρίες. Αυτή η έκβαση τον έκανε να χάσει την προσαρμοστική του ευελιξία και επέβαλε αντιδράσεις που υπαγορεύονται από τις αποκτηθείσες αμυντικές στρεβλώσεις, οι οποίες μαρτυρούν την εσωτερίκευση του αρνητικού, μία μορφή αρνητικής πρωτογενούς ταύτισης. Αυτές οι γραμμές προέρχονται από το βιβλίο του A. Green, «Illusions et désillusions» της ψυχαναλυτικής εργασίας. Μπορούμε, χωρίς καμία δυσκολία, να ξαναβρούμε στην ιστορία ικανού αριθμού ασθενών μας παραδείγματα αυτού του είδους και το πιο συνηθισμένο ανάμεσά τους, όσο και φοβερό λόγω της επικινδυνότητάς του, είναι το Εγώ-Ιδεώδες. Αυτοί οι αρνητικοί σχηματισμοί, οι προερχόμενοι από παλιές τραυματικές εμπειρίες, σχηματίζουν το έδαφος για τις ψυχοσωματικές

αποδιοργανώσεις στην ενήλικη ζωή, λόγω των οικονομικών συνεπειών που προκαλούν στο επίπεδο των ναρκισσιστικών επενδύσεων του Εγώ. Καθότι αυτοί οι αρνητικοί σχηματισμοί, οι οποίοι στηρίζονται στις καταστροφικές ενορμήσεις και συντηρούνται από αυτές, στερούν το Εγώ από έναν τομέα της ενέργειας του για επενδύσεις, περισσότερο ή λιγότερο εκτεταμένο, που όπως γνωρίζουμε, προέρχεται από την ναρκισσιστική λίμπιντο.

«Η απώλεια του αντικειμένου αγάπης», μας λέει ο Freud, «είναι μία εξαιρετική ευκαιρία για να αξιοποιηθεί και να εμφανιστεί η αμφιθυμία των σχέσεων αγάπης». Ο Freud υπογραμμίζει εδώ τον αποδιοργανωτικό χαρακτήρα της απώλειας αντικειμένου στην οικονομική ισορροπία της ψυχικής ζωής. Από αυτό ακούμε ότι η απώλεια του αντικειμένου αγάπης προκαλεί άμεσα μία κατάσταση απόμιξης των ενορμήσεων και κατά συνέπεια μία απελευθέρωση των καταστροφικών ενορμήσεων. Όμως, υπάρχει μια διαφορετική σειρά σχέσεων, καθοριστικής σημασίας, για την εκλογή του τρόπου ψυχικής εργασίας που επακολουθεί την απώλεια του αντικειμένου. Όσο περισσότερο υψηλό είναι το συνολικό επίπεδο της ενέργειας για επενδύσεις εντός του Εγώ, τόσο περισσότερο το Εγώ είναι προστατευμένο από την επίδραση της αμφιθυμίας και ειδικότερα του σαδισμού. Είδαμε ότι κατά τη διάρκεια μιας εργασίας φυσιολογικού πένθους, η αμφιθυμική σύγκρουση είναι πρακτικά απύσχα. Αντίθετα, στην εργασία της μελαγχολίας, η απώλεια του αντικειμένου είναι η ευκαιρία για μία αμφιθυμική σύγκρουση μεγάλης δριμύτητας και καθοδηγεί το σαδισμό να στραφεί με ωμότητα ενάντια στο Εγώ. Στην εργασία της σωματοποίησης και λόγω του συνήθους χαμηλού επιπέδου διαθέσιμης ναρκισσιστικής λίμπιντο, η απώλεια του αντικειμένου είναι μια ανοιχτή κρίση η οποία αποκαλύπτει ξαφνικά την αυτοκαταστροφή χωρίς να μπορούν να τη σταματήσουν επαρκώς στέρεες άμυνες της ερωτικής τάξης.

«Στην ψυχοσωματική τάξη» (1980), ο Pierre Marty βεβαιώνει ότι η θεμελιώδης κατάθλιψη στηρίζεται, σε επίπεδο συμπτωματολογίας, ταυτοχρόνως, «στην ύπαρξη μίας ευρείας αρνητικής συμπτωματολογίας, κατασκευασμένης από εξαφανίσεις και λειτουργικά ελλείμματα, και συγχρόνως στην

έλλειψη μιας θετικής συμπτωματολογίας». Έτσι, το αρνητικό διατρέχει όλη την έκταση της ψυχικής αποδιοργάνωσης που προηγείται της σωματοποίησης και που τη συνοδεύει. Ήδη, το 1966, στην εναρκτήρια παρουσίαση της θεμελιώδους κατάθλιψης, ο Pierre Marty βεβαίωνε τον άρρηκτο δεσμό μεταξύ θεμελιώδους κατάθλιψης και ενστίκτου του θανάτου : «εν περιλήψει, η θεμελιώδης κατάθλιψη παρουσιάζεται ως μία εξαφάνιση της λίμπιντο, τόσο της ναρκισσιστικής όσο και της αντικειμενοτρόπου, και όλο αυτό χωρίς οικονομικό αντιστάθμισμα άλλο από τον λειτουργικό κατακερματισμό. Πιστεύω πως αυτοί οι δύο όροι : η εξαφάνιση της λίμπιντο από τη μια μεριά, ο λειτουργικός κατακερματισμός από την άλλη, συνιστούν ακριβώς τον ορισμό του ενστίκτου του θανάτου στον οποίο καταλήγουμε. Πιστεύω ότι η θεμελιώδης κατάθλιψη συνιστά κατ' αυτόν τον τρόπο μία από τις μεγαλύτερες κλινικές εκδηλώσεις της πρωτοκαθεδρίας του ενστίκτου του θανάτου». Αυτό που ο Pierre Marty περιγράφει ως αρνητική συμπτωματολογία είναι μία γενικευμένη εξάλειψη όλων των ψυχικών εκφράσεων. Όμως, αυτό που στηρίζει την ψυχική έκφραση, είναι η δραστηριότητα της σύνδεσης και της ενοποίησης των ερωτικών ενορμήσεων. Κατά συνέπεια, αυτό που ονομάζω εργασία σωματοποίησης προκύπτει από μία ασυνείδητη δραστηριότητα των καταστροφικών ενορμήσεων στο πλαίσιο ενός προμελετημένου σχεδίου για την κυριαρχία των διεγέρσεων στο επίπεδο του Εγώ. Για τον Marty, η αρνητικότητα των διαδικασιών της αποδιοργάνωσης είναι καθολική αφήνοντας να εννοηθεί ότι το ένστικτο του θανάτου είναι ο κυρίαρχος του χώρου. Αυτή η ενορμητική διάσταση διαχωρίζει ριζικά τη φύση της θεμελιώδους κατάθλιψης από τις άλλες καταθλίψεις: «εδώ, δε βρίσκουμε αυτό που προσωρινά θα ονομάσω «λιβιδινικό αγκίστρωμα» των άλλων καταθλίψεων. Καθότι, εάν σκεφτώ ότι, σε όλες τις μορφές κατάθλιψης, η πρωτοκαθεδρία του ενστίκτου του θανάτου εκδηλώνεται σε κάποιο χρόνο, είτε σε συνέχεια της απώλειας του αντικειμένου, είτε λόγω μιας μετα-τραυματικής έμφραξης της περί ου ο λόγος αντικειμενοτρόπου ή ναρκισσιστικής λειτουργίας, σκέπτομαι επίσης ότι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων κατάθλιψης συντελείται ένα πραγματικό λιβιδινικό αγκίστρωμα στο πλαίσιο

μιας, παράλληλης ή παλινδρομικής, αντικειμενοτρόπου ή ναρκισσιστικής ανάκτησης, σε σχέση με το προ-τραυματικό σημείο εκκίνησης. Ονομάζω λιβιδινικό αγκίστρωμα αυτό που μας γίνεται αισθητό στις διάφορες νευρωτικές ή ψυχωτικές ή μετουσιωτικές εκφράσεις, είτε πρόκειται για αγχώδη παρείσφρηση του αντικειμένου, για ενοχική ενδοβολή του αντικειμένου, είτε πρόκειται για πραγματική ανάκτηση της αντικειμενοτρόπου ή ναρκισσιστικής σχέσης μέσω σαδομαζοχισμού, είτε πρόκειται για μία κίνηση μετουσιωτική». Έχοντας χαρακτηρίσει την εργασία του πένθους ως τη ναρκισσιστική λύση και την εργασία της μελαγχολίας ως τη μαζοχιστική λύση, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την εργασία της σωματοποίησης ως τη σωματική λύση εξ αιτίας της απώλειας του αντικειμένου.

Συμπερασματικά σε αυτή τη συγκριτική μελέτη μεταξύ πένθους, μελαγχολίας και σωματοποίησης, θα εξετάσω τους τρεις τύπους λύσης, τη ναρκισσιστική, τη μαζοχιστική και τη σωματική, από την ιδιαίτερη οπτική του πόνου. Θα πούμε λοιπόν, υποθετικά, ότι καθεμιά από αυτές τις λύσεις είναι ένας διαφορετικός τρόπος θεραπείας του ψυχικού πόνου, ο οποίος εξαρτάται από την ψυχοσωματική οργάνωση του ασθενή. Η πρώτη παρατήρηση που κάνουμε από αυτήν την οπτική είναι η αναγνώριση ενός οδυνηρού συναισθήματος που συνοδεύει την εργασία του πένθους και αυτήν της μελαγχολίας, ενώ το οδυνηρό συναίσθημα λείπει από την εργασία της σωματοποίησης. Κάτι διαχωρίζει λοιπόν, από την οικονομική άποψη, την εργασία του πένθους και αυτήν της μελαγχολίας από την εργασία της σωματοποίησης. Το ζήτημα του πόνου θέτει ένα αίνιγμα στον Freud. Το αναφέρει πολλές φορές στο κείμενό του 1915, αλλά η επίλυση του θα πρέπει να περιμένει το 1926 και την προσπάθεια του για εξηγήσεις στο βιβλίο «Αναστολή, σύμπτωμα και άγχος»: «η έντονη επένδυση υπό την μορφή της επιθυμίας του απωλεσθέντος αντικειμένου του οποίου νιώθουμε την απουσία, μια επένδυση ακατάπαυστα αυξανόμενη ως επακόλουθο του ακόρεστου χαρακτήρα της, δημιουργεί τις ίδιες οικονομικές συνθήκες με την οδυνηρή επένδυση ενός μέρους του πληγωμένου σώματος και καθιστά δυνατό να μην λάβουμε υπ' όψη μας τον περιφερικό καθορισμό του σωματικού

πόνου! Το πέρασμα από το σωματικό πόνο στον ψυχικό πόνο αντιστοιχεί στην αλλαγή της ναρκισσιστικής επένδυσης σε επένδυση αντικειμένου. Η αναπαράσταση του, εξ ανάγκης, σε υψηλό βαθμό, επενδεδυμένου αντικειμένου, παίζει το ρόλο του, από την αύξηση των ερεθισμάτων, επενδεδυμένου μέρους του σώματος. Η συνεχής διαδικασία επένδυσης και η αδυναμία αναστολής της παράγουν την ίδια ψυχική κατάσταση του αισθήματος του αβοήθητου». Για τον Freud, η κατάσταση του ψυχικού πόνου, κατ' αναλογία με το σωματικό πόνο, προέρχεται από την υπερεπένδυση της αναπαράστασης του απωλεσθέντος αντικειμένου. Αυτό που χρειάζεται να υπογραμμίσουμε εδώ, είναι η ικανότητα του Εγώ, στην συνθήκη της απώλειας του αντικειμένου να παράσχει μία λιβιδινική υπερεπένδυση. Σε σύγκριση με το πένθος και τη μελαγχολία, καταλαβαίνουμε λοιπόν ότι η απουσία συναισθήματος πόνου κατά την εργασία της σωματοποίησης προέρχεται από μία ανεπάρκεια λιβιδινικής επένδυσης, η οποία θα μπορούσε να διασφαλίσει την υπερεπένδυση του απωλεσθέντος αντικειμένου. Αυτό μοιάζει να επιβεβαιώνει τη συνέχεια του κειμένου: «εάν η εμφανιζόμενη αίσθηση δυσαρέσκειας περιβάλλει, λοιπόν, αυτόν τον ειδικό χαρακτήρα του πόνου, που δε μπορούμε να περιγράψουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια, αντί να εκδηλωθεί υπό τη μορφή της αντίδρασης του άγχους, στρεφόμαστε προς την κατεύθυνση να καταστήσουμε υπεύθυνο έναν παράγοντα, στον οποίο συνήθως προσφεύγουμε ελάχιστα για εξηγήσεις, το αυξημένο επίπεδο των σχέσεων επένδυσης και σύνδεσης στις οποίες διενεργούνται οι εκείνες οι διαδικασίες που οδηγούν στην αίσθηση της δυσαρέσκειας». Αυτό το τελευταίο μέρος του φροϋδικού κειμένου μας δίνει το κλειδί όχι μόνο για την διεξαγωγή της εργασίας της σωματοποίησης αλλά επίσης και τη διαφορά ανάμεσα σε αυτήν και στην εργασία της μελαγχολίας. Αποκαλύπτει τον κύριο διαφοροποιητικό χαρακτήρα ανάμεσα στην εξέλιξη των δύο διαδικασιών, δηλ. το επίπεδο στο οποίο εκτυλίσσονται οι διαδικασίες επένδυσης και σύνδεσης. Πρόκειται για το επίπεδο της ποσότητας της ενέργειας για επένδυση μέσα στο Εγώ. Αυτός ο παράγοντας είναι υπεύθυνος για το συναίσθημα του πόνου, όταν το επίπεδο της ενέργειας για επένδυση είναι αρκετά

υψηλό για να διασφαλίσει τις απαραίτητες υπερεπενδύσεις για την αναπαράσταση του απωλεσθέντος αντικειμένου. Αλλά επίσης, αυτός ο παράγοντας είναι υπεύθυνος για την απουσία του συναισθήματος του πόνου, όταν το επίπεδο της ενέργειας για επενδύσεις είναι ανεπαρκές. Στο σημείο αυτό, ας θυμηθούμε, ότι ο Pierre Marty δεν έπαψε να υπογραμμίζει την σημασία του παράγοντα της εξαφάνισης της λίμπιντο στις καταστάσεις ψυχικής αποδιοργάνωσης.

Μια δεύτερη παρατήρηση μας οδηγεί να συσχετίσουμε την εργασία της μελαγχολίας με την εργασία της σωματοποίησης. Στην έναρξη της μίας και της άλλης υπάρχει η λιβιδινική αποεπένδυση του Εγώ. Για την εργασία της μελαγχολίας, ο Freud εκφράζεται ως εξής: «το μελαγχολικό σύμπλεγμα συμπεριφέρεται ως μία ανοιχτή πληγή, προσελκύει από παντού προς το μέρος του ποσά ενέργειας για επένδυση (τα οποία ονομάσαμε στις μεταβιβαστικές νευρώσεις «αντι-επενδύσεις») και αδειάζει το Εγώ μέχρι ολικής πτώχευσης του». Για την εργασία της σωματοποίησης, μόλις υπενθυμίσαμε το χαρακτήρα της εξαφάνισης της λίμπιντο, τόσο της ναρκισσιστικής όσο και της αντικειμενοτρόπου, κατά τη διάρκεια της αποδιοργανωτικής διαδικασίας, όπως έχει περιγράψει ο Pierre Marty. Συνεπώς, μετά την απώλεια του αντικειμένου, οι δύο διαδικασίες, αυτή της μελαγχολίας και αυτή της σωματοποίησης, υφίστανται από ενορμητικής άποψης, από μία ενδο-ναρκισσιστική παλινδρομική κίνηση.

Περιέγραφα πρόσφατα αυτόν τον τρόπο παλινδρόμησης στο εσωτερικό του Εγώ, από το λιβιδινικό πόλο στον πόλο της αυτοσυντήρησης. Αυτή η παλινδρόμηση συνιστά μία επείγουσα αντίδραση εκ μέρους του Εγώ μετά την απώλεια του αντικειμένου αγάπης. Συγχρόνως, όμως, ανοίγει δίοδο σε μία πιο βαθιά αποδιοργάνωση που υποθάλπεται από την αυτοκαταστροφή. Εκκινώντας από την κοινή ενδο-ναρκισσιστική παλινδρομική κίνηση, η εργασία της μελαγχολίας και εκείνη της σωματοποίησης πρόκειται να γνωρίσουν διαφορετικά πεπρωμένα. Η επιτυχία της μελαγχολίας, όπως είδαμε προηγουμένως, έγκειται στην ικανότητα της δημιουργίας ενός καινούργιου εσωτερικού αντικειμένου υπό τη μορφή μιας ταύτισης του Εγώ με το

απωλεσθέν αντικείμενο. Αυτή η ταύτιση στηρίζεται πάνω σε ένα σύστημα καθήλωσης –παλινδρόμησης που έχει συγκροτηθεί από τη δεύτερη, στοματική κανιβαλική φάση της λίμπιντο. Αυτή η παλινδρομική λιβιδινική κίνηση επιτρέπει στην εργασία της μελαγχολίας την αναδιοργάνωση υπό τη σαδομαζοχιστική μορφή, την οποία εκθέσαμε λεπτομερώς νωρίτερα. Από την πλευρά της, η ψυχική αποδιοργάνωση που οδηγεί στη σωματοποίηση δεν συνάντησε κάτι σαν «πλατύσκαλο» ανακοπής, το οποίο θα επέτρεπε, όπως στην περίπτωση της μελαγχολίας, σε μια αναδιοργάνωση που θα στηριζόταν στις ερωτικές συνιστώσες.

Θα πρέπει τώρα να επιστρέψουμε στην έκφραση «εργασία της σωματοποίησης». Είδαμε από τις περιγραφές του Pierre Marty, ότι η διαδικασία της σωματοποίησης σημαδεύεται καθ' όλη την εξέλιξη της από τη σφραγίδα του αρνητικού που υποθάλπεται από τις καταστροφικές ενορμήσεις και το θάνατο. Πώς, λοιπόν, μπορούμε να δικαιολογήσουμε την ονομασία αυτής της αποκλειστικά αρνητικής κίνησης ως ψυχική εργασία; Ε, λοιπόν, εάν τοποθετηθούμε από την οπτική του πόνου, σκέφτομαι ότι μπορεί να βρούμε αρμόζουσα την εξήγηση σύμφωνα με την οποία το Εγώ προσπαθεί να αποφύγει τον πόνο της απώλειας του αντικειμένου εξαλείφοντας το όργανο που βιώνει τον πόνο. Πρόκειται για την ύστατη λύση όταν κανένα λιβιδινικό στήριγμα δεν επιτρέπει άλλα αμυντικά μέσα ενάντια στον πόνο. Πρόκειται για μία λύση που προσομοιάζει με έναν ψυχικό αυτό-ακρωτηριασμό. Κατ' αυτό τον τρόπο το Εγώ, έχοντας καθορισμένο σκοπό την αποφυγή του πόνου, χρησιμοποιεί ενεργητικά, ως ύστατο μέσο επιβίωσης, τη διαδικασία αποαντικειμενοποίησης, η οποία στηρίζεται στις ενορμήσεις καταστροφής και θανάτου. Από αυτήν την άποψη, μου φαίνεται δικαιολογημένο να μιλάμε για εργασία της σωματοποίησης. Επειδή, το Εγώ θα συγκροτήσει σε ένα άλλο επίπεδο ένα αντικείμενο, για να σταματήσει, προσωρινά ή πιο μόνιμα, την κίνηση της ψυχικής αποδιοργάνωσης: το σώμα παίρνει τη σκυτάλη του ελλείποντος ψυχισμού και προσφέρεται σε νέες δυνατότητες επαν-αντικειμενοποίησης, ως υποκατάστατο ενός ψυχικού αντικειμένου.

Θα ολοκληρώσουμε αυτήν τη μελέτη με μερικές παρατηρήσεις για τη θέση της ενοχής σε καθεμία από τις τρεις λύσεις που ταυτοποιήσαμε ως απάντηση στην απώλεια του αντικειμένου. Κατ' αρχάς χρειάζεται να θυμίσουμε ότι μιλήσαμε επί μακρόν για την ενοχή χωρίς να την κατονομάσουμε, μέσα από την αμφιθυμική σύγκρουση, το σαδισμό και τις ενορμήσεις καταστροφής, οι οποίες σημάδεψαν την εργασία της μελαγχολίας, όπως κι εκείνη της σωματοποίησης. Εκεί ακόμα, μια ποιοτική διαφορά διαχωρίζει το πένθος και τη μελαγχολία, όπου η ενοχή εκφράζεται θετικά, περισσότερο ή λιγότερο θορυβωδώς και τη διαδικασία της σωματοποίησης όπου είναι βουβή. Αλλά, η κύρια διαφορά έγκειται στη σύγκριση ανάμεσα στην εργασία της μελαγχολίας και αυτήν της σωματοποίησης. Είδαμε ότι, στην πρώτη, η επιτυχία έγκειται στη συγκρότηση μιας σαδομαζοχιστικής λύσης. Εδώ, η ενοχή απορροφάται εξ ολοκλήρου από τον ηθικό μαζοχισμό του Εγώ. Αντιθέτως, στην εργασία της σωματοποίησης εξαιτίας της γενικευμένης εξάλειψης όλων των ψυχικών σχηματισμών, ο σαδομαζοχισμός δε βρίσκει καμία ψυχική έκφραση. Η ενόρμηση θανάτου εγκατέλειψε τα σύνορα ενός οργανωμένου Υπερεγώ και μεταμορφώθηκε σε μία ελεύθερη αυτοκαταστροφικότητα. Στην εργασία της σωματοποίησης είναι τελικά η σωματοποίηση αυτή καθαυτή που γίνεται το υποκατάστατο του Υπερεγώ. Έχουμε δει πολλούς από τους ασθενείς μας που ερμηνεύουν την εξέλιξη της σωματικής τους ασθένειας ωσάν να ήταν υπαγορευμένη από ένα Υπερεγώ, άλλοτε προστατευτικό και άλλοτε διωκτικό. Έτσι αυτό που έχει απωλεσθεί σε ψυχικό επίπεδο ίσως, εν μέρει, ξαναβρίσκει κάτι ζωντανό στο σωματικό επίπεδο.

Μετάφραση στα ελληνικά: Μ. Κισσανδράκη
Επιμέλεια: Φ. Μπόμπος